

Marek Żak

Muzeum Miedzi w Legnicy / Stowarzyszenie Pamięć i Dialog

Od Lichtbild Theater do Bismarck- -Lichtspiele. Kino w dawnym zakładzie kąpielowym Badehaus (1907–1921)

Historia kin w przedwojennym Liegnitz, funkcjonujących w pierwszych czterech dekadach XX w. w kilkunastu lokacjach miasta¹, nie doczekała się dotychczas szerszego opracowania. Nie istnieje praktycznie żadna literatura na ten temat². O ich działalności w dalszym ciągu wiemy relatywnie mało. Tymczasem kino było nową instytucją kulturalną (i również rozrywkową), mającą istotne znaczenie dla ówczesnych mieszkańców. Ta biała plama wymaga więc pilnego uzupełnienia.

W niniejszym opracowaniu przedstawiona zostanie historia iluzjonów działających w latach 1907–1921 w dawnym zakładzie kąpielowym Badehaus przy ul. Bismarckstraße 4, czyli dzisiejszej ul. W. Korfantego³. W przypadku legnickich kin jest to jednocześnie miejsce bardzo symboliczne, bo pod tym adresem w 1896 r. doszło do pierwszego pokazu kinematograficznego w mieście.

Tekst został zasadniczo oparty na ogłoszeniach prasowych zamieszczanych w dzienniku „Liegnitzer Tageblatt”. Z jednej strony, pozwoliło to na dosyć szcze-

¹ Lista legnickich iluzjonów do 1945 r.: *Na obrzeżach wielkiego miasta. Z dziejów kina na Dolnym Śląsku do 1945 roku*, red. A. Dębski, Poznań 2021, s. 461–465.

² Poszukując informacji, warto sięgnąć do tekstu popularnonaukowego Marcina Makucha (zob.: M. Makuch, *Sekrety Legnicy. Część 2*, Łódź 2019, s. 61–64.). Można również skorzystać z informacji znajdujących się na portalu liegnitz.pl.

³ Zakład kąpielowy został otwarty w 1812 r. Oprócz usług higienicznych i gastronomicznych, organizowano koncerty, przedstawienia sceniczne oraz inne atrakcje z pogranicza kultury i rozrywki. W połowie XIX w. znajdowała się tutaj jedna z dwóch letnich scen teatralnych. Jego oferta była zawsze bogata i różnorodna. Na przełomie XIX i XX w. kierował nim August Erdner i było to jedno z najpopularniejszych miejsc spotkań legnickiego towarzystwa (zob.: G. Humeńczuk, *Legnica około 1900 roku*, Legnica 2004, s. 120). W 1907 r. właścicielem był Karl Sommer (zob.: *Liegnitzer Adreßbuch für das Jahr 1907 nebst Stadtplan*, Liegnitz [b.d.w.], s. 176, 224).

gółowy opis działalności kina, gdyż na łamach tej gazety regularnie reklamowano oraz informowano o zachodzących w nim zmianach organizacyjnych (nowi właściciele, remonty sali, doposażenie sali, repertuar etc.). Z drugiej strony, trzeba mieć również świadomość, że tego rodzaju źródło nie pozwala na znalezienie odpowiedzi na wszystkie pytania nasuwające się w związku z historią iluzjonu przy ówczesnej Bismarckstraße 4⁴. Z kolei ograniczenia objętościowe sprawiły, że niektóre kwestie poruszane w źródłach (np. repertuar) musiały zostać ograniczone do niezbędnego minimum.

Pionierskie projekcje, pierwsze iluzjony – narodziny legnickich kin⁵

Jeżeli początek kina⁶ mierzyć od dnia pierwszej projekcji z kinematografu braci Lumière, która miała miejsce 28 grudnia 1895 r. w Paryżu, to mieszkańcy Legnicy nie musieli zbyt długo czekać, aby zapoznać się z tym nowoczesnym wynalazkiem wyświetlającym „żywe obrazy”⁷. Pierwsza projekcja filmowa w mieście odbyła się 1 listopada 1896 r. o godz. 11:00 w hali Bismarcka (Bismarckhalle) w dawnym zakładzie Badehaus przy Bismarckstraße 4. Zorganizowane wówczas projekcje trwały od 1 do 8 listopada i odbywały się w godz. 11.00–13.00, a następnie 15.00–22.00⁸. W programie znalazły się obrazy ukazujące wizytę cara w stolicy Francji, przejeżdżający pociąg, dzień powszedni w nadmorskim kurorcie, ruch uliczny Paryża, paradę cesarską, a także scenki humorystyczne oraz występ tancerek. Wszystko to zostało okraszone dźwiękami i muzyką z fonogramu⁹. Jak relacjonowano kilka dni później na łamach legnickiej gaze-

⁴ Na przestrzeni kilkunastu lat treść ogłoszeń prasowych znacznie ewoluowała. O ile początkowo pojawiała się całkiem sporo informacji o funkcjonowaniu kina, to już pod koniec drugiej dekady XX w. i w latach następnych ograniczano się w gruncie rzeczy do informacji o repertuarze. Miało to więc swój wpływ również na zawartość mojego artykułu.

⁵ Temat został tutaj jedynie zasygnalizowany i okraszony pojedynczymi przykładami. Zagadnienie to wymaga osobnego oraz dogłębnierzego zbadania.

⁶ W zrozumieniu początków kinematografii pomaga następujący tekst: A. Gaudreault, *Pojawienie się kinematografu* [w:] *KINtop. Antologia wczesnego kina – część I*, red. A. Dębski, M. Leiperdinger, Wrocław 2016, s. 121–142.

⁷ O pionierskich projekcjach na Dolnym Śląsku: A. Dębski, *Kina na Dolnym Śląsku w kilku odsłonach* [w:] *Na obrzeżach wielkiego...*, s. 37–44.

⁸ *Neu! Die ersten Male! Kinematograph. Lebende Photographie [...]*, „Liegnitzer Tageblatt” [dalej: LT], nr 257 z 31 X 1896.

⁹ *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 257 z 31 X 1896.

Gmach, ogród i sala główna Badehaus na karcie pocztowej z 1904 r. Zbiory Kazimierza Makowca (udostępnione przez liegnitz.pl)

ty, widzom najbardziej przypadły do gustu ujęcia z nadmorskiej miejscowości Trouville, gdzie ukazano fale oceanu oraz kąpiących się w nim ludzi¹⁰.

W następnych latach, aby obejrzeć obrazy z kinematografu lub innych tego rodzaju urządzeń, trzeba było liczyć na wizyty kin objazdowych¹¹, które w tym celu wynajmowały sale lub prezentowały „żywe fotografie” we własnych budach na festynach i jarmarkach w mieście oraz w jego okolicach. W maju 1903 r. filmy wyświetlano na festynie w Legnickim Polu¹². W grudniu 1906 r. można było natomiast obejrzeć je w sali koncertowej znajdującej się w gospodzie Hoffmana w Wilczycach (gmina Krotoszyce)¹³. W czerwcu 1907 r. na parkowych błoniach rozłożył swój namiot „Fey’s Circus Kinematograph” pod dyktando H. Fey’a¹⁴. Miał oferować duży i różnorodny wybór obrazów,

¹⁰ *Locale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 259 z 3 XI 1896.

¹¹ Więcej na temat tego typu przedsięwzięć: J. Garncarz, „Byliśmy na jarmarku”. *Kina objazdowe na Śląsku przed pierwszą wojną światową* [w:] *Wrocław będzie miastem filmowym... Z dziejów kina w stolicy Dolnego Śląska*, red. A. Dębski, M. Zybura, Wrocław 2008, s. 13.

¹² A. Dębski, *Kina na Dolnym...*, s. 45.

¹³ *Wildschütz. Hoffmanns Konzertsaal* [...], LT, nr 282 z 2 XII 1906.

¹⁴ *Fey’s Circus Kinematograph. Aus dem Haag!* [...], LT, nr 137 z 14 VI 1907.

choć zbytnie wiele szczegółów na ten temat nie podano¹⁵. W programie przewidziano osobne pokazy dla rodziców z dziećmi¹⁶. W mieście przebywał około tygodnia¹⁷. Projekcje filmowe kin objazdowych odbywały się też w legnickich lokalach. W sierpniu 1907 r. w sali Badehaus goszczono Zentral-Kinematograph-Theater z Hamburga¹⁸.

Z czasem krótkie filmy zostały włączone do programów popularnych wówczas teatrów rozmaitości (*variétés*). W Legnicy zrobił to m.in. Louis Winter, właściciel a zarazem dyrektor Central-Theater-Variette przy Klosterstraße 1/2 (ul. Skarbowa)¹⁹, który przy współpracy z berlińską firmą Oskara Messtera (Messter-Bioskop-Gesellschaft) rozpoczął ich wyświetlanie z dniem 15 października 1905 r. w ramach kącika o nazwie American Bio Tableau²⁰. Jak informowano w ówczesnej prasie, wśród prezentowanych nagrań miały być te zarówno z kraju, jak i z zagranicy²¹. Reklamowano je jako „żywe fotografie”²² i starano się jak najczęściej urozmaicać repertuar²³.

Latem 1907 r. powstało w Legnicy pierwsze kino stacjonarne²⁴. Był to „Kinematograph Metropol” przy Breslauerstraße 47 (ul. Wrocławska), znajdujący się przy samym Breslauerplatz (pl. Wilsona). Lokal, anonsowany jako „Teatr żywych fotografii” został uruchomiony w sobotę 27 lipca 1907 r.²⁵, a jego właścicielem był Georg Adam²⁶. W lipcu 1908 r. ten „pierwszy i najpotężniejszy” kinematograf Legnicy²⁷ został przemianowany na „Metropol Theater”²⁸, a jako jego adres

¹⁵ *Lokale und provinzielle Nachrichten*, LT, nr 139 z 16 VI 1907.

¹⁶ *Fey's Circus Kinematograph. Aus dem Haag!* [...], LT, nr 138 z 15 VI 1907.

¹⁷ *Fey's Circus Kinematograph. Aus dem Haag!* [...], LT, nr 143 z 21 VI 1907.

¹⁸ *Voranzeige! Hamburg's grösstes Kinematograph-Theater* [...], LT, nr 189 z 14 VIII 1907; *Neul Grand Zentral-Kinematograph-Theater (Zentrale Hamburg)* [...], LT, nr 190 z 15 VIII 1907.

¹⁹ *Liegnitzer Adreßbuch für das Jahr 1905 nebst Stadtplan*, Liegnitz [b.d.w.], s. 186, 275. Więcej na temat tego miejsca: G. Humeńczuk, *op. cit.*, s. 119.

²⁰ *25 Jahre Liegnitzer Lichtspieltheater. Von stummen Film zum Tonfilm*, LT, nr 265 z 10 XI 1932.

²¹ *Liegnitzer Central-Theater* [...], LT, nr 244 z 17 X 1905.

²² *Central Theater* [...], LT, nr 253 z 27 X 1905.

²³ *Central Theater* [...], LT, nr 258 z 2 XI 1905; *Central-Theater* [...], LT, nr 267 z 12 XI 1905; *Liegnitzer Central Theater* [...], LT, nr 286 z 6 XII 1905.

²⁴ Istnienie tego kina odnotowano też w jednym z pism branżowych: *Programme von Kinematographen=Theatern*, „Der Kinematograph”, nr 40 z 2 X 1907. O pierwszych kinach stacjonarnych w ówczesnych Niemczech: J. Garnarcz, *O powstaniu kin w Niemczech w latach 1896–1914* [w:] *KINtop. Antologia wczesnego...*, s. 223–229.

²⁵ *Kinematograph Metropol! Theater lebender Photographien* [...], LT, nr 174 z 27 VII 1907.

²⁶ *25 Jahre Liegnitzer...; Kinematograph „Metropol” Breslauer 47* [...], LT, nr 267 z 13 XI 1907.

²⁷ *Auf ins Metropol, Breslauerstraße 47* [...], LT, nr 154 z 3 VII 1907.

²⁸ *Metropol-Theater Breslauer-Straße Nr 47* [...], LT, nr 156 z 5 VII 1908.

zaczęto podawać niebawem już Breslauerplatz²⁹. Jak wszystko wskazuje, kino zostało zamknięte pod koniec 1910 r.³⁰

Przed wybuchem I wojny światowej kolejne iluzjony uruchomiono w następujących miejscach:

- Bismarckstraße 4 – 26 października 1907 r. „Lichtbild-Theater”³¹;
- Mittelstraße 14 (ul. Środkowa) – 25 grudnia 1908 r. „Salon-Kino”³², przemianowane później na „Wüstners Salon-Kino”³³. Natomiast 8 sierpnia 1909 r. działalność pod tym adresem rozpoczęło „Welt-Reform-Kino”³⁴. Ono również działało zaledwie przez kilka miesięcy³⁵;
- Neue Haynauerstraße 16 (ul. Chojnowska) – 15 września 1910 r. „Walhalla-Theater”³⁶;
- Feldstraße 20 (ul. I. Daszyńskiego) – 15 kwietnia 1911 r. „Apollo-Theater”³⁷, które zakończyło swoją działalność jesienią 1912 r.³⁸
- Gustav-Adolfstraße 28 (ul. S. Czarnieckiego) – 7 kwietnia 1912 r. „Monopol-Tonbildtheater”³⁹;
- Bischofstraße 2 (ul. Biskupia) – 31 sierpnia 1912 r. „Kammerlichtspiele”⁴⁰.

Lichtbild Theater

W drugiej połowie października 1907 r. w legnickiej prasie ogłoszono, że w hali Bismarcka (Bismarckhalle) w popularnym Badehaus zostanie uruchomione

²⁹ *Metropol-Theater am Breslauer Platz* [...], LT, nr 186 z 9 VIII 1908; *Metropol-Theater, Breslauerplatz* [...], LT, nr 264 z 8 XI 1908.

³⁰ Ostatnia odnaleziona wzmianka prasowa o nim pochodzi z listopada 1910 r. (zob.: *Metropol-Theater Breslauerplatz* [...], LT, nr 261 z 6 XI 1910.

³¹ *Voranzeige! Lichtbild-Theater in der „Bismarckhalle” des Badehauses* [...], LT, nr 250 z 24 X 1907.

³² *Salon-Kino Mittelstraße 14 Vornehmer, ständiger Kinematograph* [...], LT, nr 303 z 25 XII 1908.

³³ *Wüstners Salon-Kino Mittelstraße 14. Heute neues Programm!* [...], LT, nr 29 z 4 II 1909.

³⁴ *Die Eröffnung des Welt-Reform-Kino. Liegnitz, Mittelstraße 14* [...], LT, nr 178 z 1 VIII 1909.

³⁵ Ostatnia odnaleziona wzmianka prasowa: *Welt-Reform-Kino* [...], LT, nr 268 z 14 XI 1909.

³⁶ *Walhalla-Theater Liegnitz. Neue Haynauerstraße 16* [...], LT, nr 216 z 15 IX 1910.

³⁷ *Achtung! Apollo-Theater Carthaus-Vorstadt, Feldstraße 20* [...], LT, nr 89 z 14 IV 1911.

³⁸ Ostatnia odnaleziona wzmianka prasowa: *Apollo-Theater. Aeltestes* [...], LT, nr 228 z 28 IX 1912.

³⁹ *Monopol-Tonbildtheater Gustav-Adolfstr. 28 am Carthaus-Marktplatz* [...], LT, nr 82 z 7 IV 1912.

⁴⁰ *Kammer-Lichtspiele Eröffnungstag: 31. August, 4 Uhr nachmittag*, LT, nr 203 z 30 VIII 1912.

Ogłoszenie prasowe z 24 października 1907 r. informujące o otwarciu „Lichtbild Theater”. Zbiory Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Legnicy

kino pod nazwą „Lichtbild Theater”⁴¹. Wytypowana do nowej funkcji sala przeszła gruntowny remont oraz otrzymała nowe wyposażenie. Zaraz obok zlokalizowano małą restaurację, przez którą można było również wyjść do ogrodu⁴². Za całym przedsięwzięciem miało stać Niemieckie Towarzystwo Fotograficzne (Deutsche Lichtbildgesellschaft) w Berlinie-Charlottenburgu⁴³. Niestety, w żadnym ogłoszeniu prasowym nie udało się znaleźć informacji, kto dokładnie zarządzał tym kinem w latach 1907–1909.

Oficjalne otwarcie iluzjonu, który posiadał około 200 miejsc siedzących⁴⁴, odbyło się w sobotę 26 października 1907 r.⁴⁵ Cena biletu zależała od kategorii miejsca i wynosiła 20, 30, 50 lub 75 fenigów, przy czym najdroższe było miejsce

⁴¹ *Voranzeige! Lichtbild-Theater...*, LT, nr 250 z 24 X 1907; *Lichtbild-Theater. Bismarckhalle* [...], „Liegnitzer Zeitung”, nr 252 z 26 X 1907.

⁴² *Aus Stadt und Provinz. Das neue Lichtbild-Theater*, LT, nr 254 z 29 X 1907.

⁴³ *Aus Stadt und Provinz. Lichtbild-Theater*, „Liegnitzer Zeitung”, nr 254 z 29 X 1907. Z kolei w artykule z 1932 r. pojawia się Śląskie Towarzystwo Fotograficzne (Schlesische Lichtbildgesellschaft) – zob.: *25 Jahre Liegnitzer...*

⁴⁴ *Aus Stadt und Provinz. Lichtbild-Theater*, „Liegnitzer Zeitung”, nr 254 z 29 X 1907.

⁴⁵ Arnold Zum Winkel wskazuje, że doszło do tego 27 X 1907 r. Podaje jednak nazwę późniejszą („Uniontheater”). Co ciekawe, uznaje je także za pierwsze legnickie kino, ignorując istnienie „Metropolu” (zob.: A. Zum Winkel, *Die Stadt Liegnitz seit der Einführung der Städteordnung im Jahre 1809*, Liegnitz 1913, s. 624).

w łoży, dzieci płaciły zaś 10 fenigów⁴⁶. Przedpremierowa projekcja rozpoczęła się o godzinie 18.00, a udział w niej wzięli specjalnie zaproszeni goście, m.in. miejscy radni oraz dyrektor lokalnych zakładów elektrycznych. Dwie godziny później odbył się seans ogólnodostępny. Relacjonujący to wydarzenie korespondent „Liegnitzer Tageblatt” zwracał uwagę na doskonały projektor kinematografu, który wyświetlał ostry i pozbawiony migotań oraz drgań obraz. Zachwalał też nagłośnienie, za które odpowiadał okazały „głośnik” połączony z gramofonem (*auxetophon*). Muzyka towarzyszyła zarówno seansom, jak i była puszczana w przerwach między filmami⁴⁷. Wśród zaprezentowanych gościom obrazów znalazły się m.in. kolorowa⁴⁸ *Fata Morgana* (Fatamorgana), *Bernhardinerhunde* (Pies bernardyn), czy *Glatteis* (Śliski lód)⁴⁹. Obszerną relację z tego wydarzenia zamieścił dziennik „Liegnitzer Zeitung”:

Nasze miasto plasuje się na pierwszym miejscu wśród miast średniej wielkości, które stawiają sobie za cel prezentowanie mieszkańcom najnowszych osiągnięć nowoczesnej technologii. Od wczoraj mamy w Legnicy stałe kino, mieszczące się w Bismarckhalle. Lokal jest położony w znakomitym i dogodnym miejscu (...). Bismarckhalle zaprojektowano jak teatr – ze wznoszącymi się schodkowo siedzeniami, z przylegającą łożą oraz z elektrycznym oświetleniem. Sąsiednie pomieszczenie z wyjściem awaryjnym do ogrodu łaźni pełni jednocześnie funkcję sali bufetowej. Przy wejściu do Bismarckhalle zainstalowano toaletę dla kobiet. Całość robi wytworne wrażenie. Na uwagę zasługuje również elegancka konstrukcja wokół zamontowanego ekranu. Wspomniane Towarzystwo zaprosiło władze miasta, prasę, a także panów i panie ze swego Towarzystwa na pokaz próbny w sobotnie popołudnie o godz. 18.00. Zaproszenie przyjęli m.in. radni miasta panowie Meissner i Entel oraz miejski budowniczy Giese. Przedstawiciel Towarzystwa Fotograficznego powitał przybyłych, a następnie odtworzył na aukstefonie kilka koncertowych utworów, w tym różne operowe solówki. Instrument, z którego wydobywało się piękno dźwięku, wydawał się odpowiedni dla tej sali. Potem pokazano kilka wielkich filmów, których tu jeszcze nie widziano, ze wspaniałymi przejrzystymi obrazami i prawie bez migotania, w tym *Przygoda w powietrzu* (*Luftabenteur*) i *Skradziony rower* (*Das gestohlene Fahrrad*). Niezwykle ciekawe są fotografie „muzyczne” i „śpiewane”. Tu i tam z pokazem obrazów połączono wykłady muzyczne lub wokalne, np. na jednym obrazie widoczny był taniec menueta, podczas wykonywania którego w tym samym

⁴⁶ *Lichtbild-Theater Bismarckhalle Badehaus. Eröffnung* [...], LT, nr 252 z 26 X 1907.

⁴⁷ *Aus Stadt und Provinz. Das neue Lichtbild-Theater...*

⁴⁸ Mowa tutaj oczywiście o filmie „kolorowanym”, gdzie kolor dodawano za pomocą jednej z licznych wówczas technik już w trakcie tzw. fazy postprodukcji. Obszernie na ten temat: M. Pabiś-Orzeszyna, *Chromofilia, czyli wielobarwność wczesnego kina* [w:] *KINtop. Antologia wczesnego...*, s. 431–451.

⁴⁹ *Ibidem*.

czasie brzmiała muzyka w pełnym rytmie i dokładnie z krokami tancerzy. Było to również widoczne podczas prezentacji dosadnej piosenki przy kieliszku z filmu *Wesołe kumoszki z Windsoru* (*Die lustigen Weiber von Windsor*). Efekt tych żywych fotografii jest znakomity. Spośród innych żywych fotografii, które pokazano, była *Zaczarowana pantomima* (*Zauberpantomime*) z wręcz cudownymi metamorfozami artystycznych efektów, podobnie jak dramatyczny akt zazdrości z pojedynczym zakończeniem. Teatr w tej oprawie scenicznej można określić jako nowe osiągnięcie naszego miasta, bowiem jeszcze nie widzieliśmy żywej fotografii pokazanej w takiej perfekcji.

Towarzystwo Fotograficzne zaprosiło w sobotę miłych gości na zimną przekąskę. Teatr jest otwarty codziennie – od rana do wieczora (...). Mijemy nadzieję, że to przedsięwzięcie znajdzie również odpowiednie zainteresowanie wśród publiczności⁵⁰.

Początkowo iluzjon był czynny w dni powszednie od godziny 16.00 do 23.00⁵¹, później otwierano go o godzinie 17.00⁵². Oferowane programy składały się zazwyczaj z około 10 obrazów filmowych⁵³ i zmieniano je najczęściej w środy⁵⁴. Były to tzw. programy numerowe, składające się z dużej liczby krótkich obrazów⁵⁵. Organizowano również specjalne pokazy dla rodzin oraz dzieci – np.

⁵⁰ *Aus Stadt und Provinz. Lichtbild-Theater*, „Liegnitzer Zeitung”, nr 254 z 29 X 1907. Tłumaczenie autorstwa Marii Kubasik. Przetłumaczona relacja z konkurencyjnego „Liegnitzer Tageblatt” jest dostępna na: <http://liegnitz.pl/index.php?OBJ/482>.

⁵¹ *Lichtbild Theater. Bismarckhalle: Badehaus* [...], LT, nr 259 z 3 XI 1907; *Badehaus, Bismarckhalle* [...], LT, nr 13 z 16 I 1908; *Lichtbild-Theater. Badehaus-Bismarckhalle* [...], LT, nr 104 z 3 V 1908.

⁵² *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 207 z 3 IX 1908; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 246 z 18 X 1908; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 271 z 17 XI 1908; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 18 z 22 I 1909; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 66 z 19 III 1909.

⁵³ *Lichtbild Theater. Bismarckhalle: Badehaus* [...], LT, nr 285 z 5 XII 1907; *Lichtbild-Theater. Badehaus – Bismarckhalle* [...], LT, nr 49 z 27 II 1909; *Lichtbild-Theater. Badehaus-Bismarckhalle* [...], LT, nr 116 z 17 V 1908; *Lichtbild-Theater, Bismarckhalle* [...], LT, nr 154 z 3 VII 1908; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 2 z 3 I 1909; *Nur im Lichtbild-Theater* [...], LT, nr 62 z 14 III 1909.

⁵⁴ *Große humoristische Woche im Lichtbild – Theater* [...], LT, nr 63 z 14 III 1908; *Lichtbild-Theater, Badehaus-Bismarckhalle* [...], LT, nr 95 z 23 IV 1908; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 146 z 24 VI 1908; *Lichtbild-Theater. Bismarckhalle* [...], LT, nr 210 z 6 IX 1908; *Lichtbild-Theater. Bismarckhalle* [...], LT, nr 277 z 25 XI 1908; *Lichtbild-Theater Bismarckhalle* [...], LT, nr 29 z 4 II 1909.

⁵⁵ „W programach numerowych wszystkie filmy miały podobny status, a spółki filmowe sprzedawały je po cenach skalkulowanych w metrach. Bardziej niż pojedynczy film liczył się układ całego programu, który miał dostarczać widzom różnorodnych emocji. Anonsowano na ogół tytuły filmów z ich krótką charakterystyką, po której widzowie wiedzieli, czego się spodziewać. Cykl filmów obejmował z reguły 8–10 numerów, choć niektóre kina (...) miały w repertuarze

wiosną 1908 r. odbywały się one w każdą środę od 17.00 do 19.00⁵⁶. Natomiast w okresie wiosenno-letnim, przy sprzyjającej pogodzie, filmy były wyświetlane na świeżym powietrzu, do czego wykorzystywano wspomniany już ogród⁵⁷. Zdarzało się również, że oprawa muzyczna była grana na żywo, jak w listopadzie i w grudniu 1908 r., gdy dbał o nią pianista Alfred Franke⁵⁸. Bywało też oczywiście tak, iż w czasie jednego seansu muzyka była grana zarówno z urządzenia (fonograf), jak i przez muzyka⁵⁹.

Liegnitzer Lichtbild-Theater

Od 1 maja 1909 r. iluzjon przejął (wydzierzał) August Schacht⁶⁰, który zmienił jego nazwę na „Liegnitzer Lichtbild-Theater”⁶¹. Był nie tylko właścicielem, ale też recytatorem⁶², którego deklamacje towarzyszyły pokazom „obrazów świetlnych”⁶³. Swój talent, który jak twierdził, był już dobrze znany nie tylko w Legnicy, miał zamiar wykorzystywać również w kinie, gdzie jak zapowiadał, zamierzał stworzyć „(...) pierwszorzędny instytut sztuki i miejsce spotkań dobrego towarzystwa (...)”⁶⁴. W niektórych programach, oprócz filmów, zamierzał organizować towarzyszące im prelekcje – premierowy wykład miał dotyczyć wyświetlanego filmu *Auf den Trümmern Messinas (Na gruzach Mesyny)*, o pa-

nawet po 20 tytułów”, zob. A. Dębski, *Okres wczesnego kina na Dolnym Śląsku*, „Kwartalnik Filmowy” 2020, nr 110, s. 195. Jak czytamy w artykule Andrei Haller i Martina Loiperdingera: „(...) w ogólnej kompozycji programu pojedyncze filmy nie liczyły się tak bardzo, jak układ całości, a największą rolę odgrywał ogólny wizerunek pokazu. Definiującą moc miała forma, nie zawartość”, zob. A. Haller, M. Loiperdinger, *Pobudzanie widzów. Format programowy wczesnych kin w latach 1906–1912* [w:] *KINtop. Antologia wczesnego...*, s. 255.

⁵⁶ *Lichtbild-Theater. Badehaus – Bismarckhalle* [...], LT, nr 123 z 26 V 1908.

⁵⁷ *Lichtbild-Theater. Taglich von 8–11 Uhr* [...], LT, nr 127 z 31 V 1908; *Lichtbild-Theater. Bismarckhalle* [...], LT, nr 133 z 7 VI 1908.

⁵⁸ *Lichtbild-Theater. Bismarckhalle* [...], LT, nr 275 z 22 XI 1908; *Lichtbild-Theater. Am ersten* [...], LT, nr 303 z 25 XII 1908.

⁵⁹ *Lichtbild Theater, Bismarckhalle* [...], LT, nr 305 z 30 XII 1908.

⁶⁰ *1910 Liegnitzer Adressbuch nebst Stadt- und Theaterplan*, Liegnitz [b.d.w.], s. 160.

⁶¹ *Liegnitzer Lichtbild-Theater Bismarckstraße 4 (Bismarckhalle)* [...], LT, nr 102 z 2 V 1909. Warto jednak odnotować, że na łamach prasy nadal pojawiała się dotychczasowa nazwa iluzjonu.

⁶² Recytator, deklamator lub komentator, bo różnie nazywano takich ludzi, pełnił w czasach kina niemego (bezdźwiękowego) bardzo ważną rolę, nie tylko podkładając głos (dialogi etc.), ale także komentując wyświetlany obraz, a niekiedy wprowadzając widzów w tematykę poruszaną w danym filmie. Obszerniej: J. Châteauevert, *Kino zyskuje głos* [w:] *KINtop. Antologia wczesnego kina – część II*, red. A. Dębski, M. Loiperdinger, Wrocław 2016, s. 11–26.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Liegnitzer Lichtbild-Theater...*, LT, nr 102 z 2 V 1909.

miętym trzęsieniu ziemi z 28 grudnia 1908 r., które kompletnie zniszczyło to miasto. Jak wynika z informacji pochodzących z późniejszych ogłoszeń prasowych, prelegentem był sam A. Schacht⁶⁵. Podkreślając własne walory, informował również, że jako pierwszy w Legnicy zamierza prezentować tzw. filmy artystyczne – w tym przypadku zaproponował obraz *Die letzten Tage von Pompeji* („Ostatnie dni Pompejów”). Wprowadził też zasadę mówiącą o tym, iż po godzinie 20.00 osoby niepełnoletnie nie miały wstępu do kina bez opieki osoby dorosłej⁶⁶. Dzieci mogły za to liczyć na pięćdziesięcioprocentową zniżkę. Z czasem pojawiła się także możliwość wcześniejszej rezerwacji miejsc⁶⁷.

Początkowo kino było czynne codziennie od 15.00 do 23.00⁶⁸, jednak później w dni powszednie otwierano je o 17.00⁶⁹. Programy zmieniano w środy i w soboty⁷⁰. Nowy właściciel zapraszał też w okresie letnim do ogrodu (*Badehaus-Garten*), gdzie przy sprzyjającej pogodzie organizował pokazy filmowe przeplatane występami muzycznymi. W przypadku dni świątecznych oraz gdy uniemożliwiała to aura, imprezę przenoszono do sali Bismarcka⁷¹.

Oferta kina musiała być bardzo atrakcyjna dla ówczesnych mieszkańców miasta, gdyż ci licznie przybywali do lokalu przy *Bismarckstraße*. Właściciel szczyił się wysoką frekwencją, ogłaszając, że tylko w maju 1909 r. odwiedziło go 7301 gości, co daje średnio każdego dnia ponad 230 osób⁷². Z kolei w okresie od 12 do 19 czerwca było to około dwóch tysięcy osób⁷³. W sierpniu tego samego roku A. Schacht podawał, że tylko jednej niedzieli sprzedał ponad 1300 biletów na wyświetlane wówczas filmy⁷⁴, a łącznie w dniach 14–19 sierpnia kino odwiedziło 3044 widzów⁷⁵. Być może takie wyniki osiągnęte przez właściciela wynikały z faktu, że starał się o zapewnienie gościom jak najatrakcyjniejszego repertuaru. Pod koniec stycznia 1910 r. chełpił się natomiast, że udało mu się pozyskać film *Shackleton, 21 Meilen v. Südpol*, opowiadający o brytyjskiej ekspedycji na biegun południowy, dodając po raz

⁶⁵ *Lichtbild=Theater Bismarckhalle [...] Nero und der Brand [...]*, LT, nr 194 z 20 VIII 1909; *Lichtbild-Theater [...] Projektionsvortrag von A. Schacht [...]*, LT, nr 10 z 13 I 1910.

⁶⁶ *Legnitzer Lichtbild-Theater...*, LT, nr 102 z 2 V 1909.

⁶⁷ *Lichtbild-Theater. Sonntag, Anfang 3 Uhr! [...]*, LT, nr 67 z 20 III 1910.

⁶⁸ *Lichtbild-Theater Ab heute Sonntag [...]*, LT, nr 122 z 24 V 1909.

⁶⁹ *Lichtbild-Theater. Sontags ab 3 Uhr. Wochentags ab 5 Uhr [...]*, LT, nr 177 z 31 VII 1909.

⁷⁰ *Lichtbild-Theater, Bismarckhalle [...]*, LT, nr 105 z 6 V 1909.

⁷¹ *Lichtbild-Theater. Ab heute Sonntag...*

⁷² *Lichtbild=Thater Bismarckhalle. 7301 Personen [...]*, LT, nr 131 z 8 VI 1909.

⁷³ *Im Lichtbild-Theater, Bismarckhalle [...]*, LT, nr 142 z 20 VI 1909.

⁷⁴ *Lichtbild=Theater, Bismarckhalle. 1313 zahlende Personen [...]*, LT, nr 191 z 17 VIII 1909.

⁷⁵ *Lichtbild=Theater, Bismarckhalle [...] 3044 Personen [...]*, LT, nr 196 z 22 VIII 1909.

kolejny nieskromnie, że „(...) ze względu na prawdopodobne tłumy zalecana jest wcześniejsza rezerwacja biletów”⁷⁶.

Warto też odnotować fakt, iż w listopadzie 1909 r. właściciel zorganizował „występ gościnny”, polegający na tym, że kinematograf został wypożyczony do innego legnickiego lokalu. Okazję do obejrzenia filmów „u siebie” mieli mieszkańcy znajdującej się za Kaczawą dzielnicy Kartuzy (*Carthaus*), która nie posiadała jeszcze wówczas własnego iluzjonu. Seans urządzono w sali lokalu „Wacht am Rhein” przy Neue Carthaustraße 27/28 (obecnie ul. Kartuska 63) prowadzonego wtedy przez Annę Tscharnke. Ceny były bardzo okazyjne – 20 lub 30 fenigów (dzieci 10 fenigów)⁷⁷, jednakże szczegółowego programu nie podano.

Z dniem 5 sierpnia 1910 r. „Liegnitzer Lichtbild-Theater” został przejęty przez Luise Thorwartl, o czym oficjalnie podali wiadomość na łamach prasy dotychczasowi właściciele (podpisali się jako A. i M. Schacht)⁷⁸. Kino zostało odświeżone i otrzymało nowy wystrój⁷⁹, zaś w przerwach oraz w trakcie seansów umilano gościom czas koncertami muzycznymi na pianinie i cytrze⁸⁰.

Union-Theater

W połowie listopada 1910 r. legniczanie zostali poinformowani o zamknięciu kina z powodu przeprowadzanego w nim remontu – pod anonsem pojawiło się wówczas nazwisko Schulz⁸¹. W dniach następnych na łamach „Liegnitzer Tageblatt” zaczęły ukazywać się tajemnicze zapowiedzi o lokalu pod nazwą „Union-Theater”⁸². Wszelkie wątpliwości rozwiano 27 listopada, gdy Franz Schulz, ówczesny właściciel Badehaus⁸³, oficjalnie ogłosił przejęcie kina i przemianowanie dotychczasowego „Liegnitzer Lichtbild-Theater” na „Union-Theater”. W nowym kinie przeprowadzono gruntowny remont oraz zakupiono nowe

⁷⁶ *Voranzeige! Unter ungeheuren Schwierigkeiten* [...], LT, nr 24 z 29 I 1910.

⁷⁷ *Wacht am Rhein* [...] *Kinematographische Vorführungen* [...], LT, nr 273 z 21 XI 1909.

⁷⁸ *Lichtbild-Theater. Wir beehren uns* [...], LT, nr 183 z 7 VIII 1910. Zapewne inicjał „M.” odnosi się do jego małżonki. Z kolei w innym anonsie prasowym nowa właścicielka pojawia się prawdopodobnie z mężem – A. u. L. Thorwartl, zob. *Lichtbild-Theater* [...] *immer neuem Programm* [...], LT, nr 200 z 27 VIII 1910.).

⁷⁹ *Liegnitzer Lichtbild-Theater* [...], LT, nr 231 z 2 X 1910.

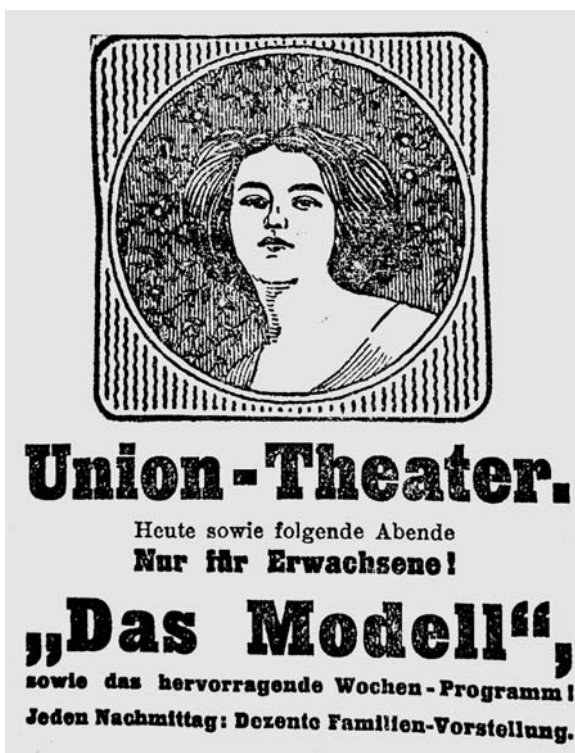
⁸⁰ *Lichtbild-Theater Bismarckstraße 4* [...], LT, nr 237 z 9 X 1910.

⁸¹ *Lichtbild-Theater, Bismarckhalle. Wegen Renovation geschlossen. Schulz*, LT, nr 268 z 15 XI 1910.

⁸² *Union-Theater???*, LT, nr 273 z 22 XI 1910; *Union-Theater. Eröffnung in den nächsten Tagen*, LT, nr 275 z 24 XI 1910; *Union-Theater. Sonntag erste Gala-Vorstellung*, LT, nr 277 z 26 XI 1910.

⁸³ Lokal musiał przejść niewiele wcześniej, gdyż w książce adresowej z 1910 r., jako właściciel Badehaus, widniał jeszcze K. Sommer: *1910 Liegnitzer Adressbuch...*, s. 184, 233.

wyposażenie⁸⁴. Zakupiono m.in. nowy projektor, który miał zapewniać wysoką jakość wyświetlanego obrazu. Dziennikarz opisujący premierową projekcję 29 listopada 1910 r. doceniał również ułożenie foteli, umożliwiające każdemu wygodne obejrzenie wyświetlanych obrazów. W premierowym repertuarze znalazły się zarówno dramaty, jak i komedie, a także przegląd najświeższych wydarzeń. Każdemu z prezentowanych obrazów towarzyszył akompaniament pianina, fisharmonii lub cytry, a także komentarz, który wygłaszał niejaki B. Wiener⁸⁵.

Reklama „Union-Theater” z 27 sierpnia 1911 r. Jedną z pierwszych, która została okraszona ilustracją. Zbiory Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Legnicy

Programy filmowe, składające się z od pięciu do dziesięciu pozycji, były zmieniane dwa razy w tygodniu (wtorek i piątek). Początkowo pierwszy seans rozpoczynał się o godzinie 15.00, później była to godzina 16.00, z wyjątkiem

⁸⁴ *Union-Theater. Bismarckhalle: Badehaus-Liegnitz [...]*, LT, nr 278 z 27 XI 1910; *Union-Theater Liegnitz Bismarckhalle-Badehaus [...]*, LT, nr 284 z 4 XII 1910.

⁸⁵ *Aus Stadt und Provinz. Union-Theater*, LT, nr 280 z 30 XI 1910 (2. Beilage).

niedzieli⁸⁶. Organizowano też specjalne pokazy familijne⁸⁷. Na początku stycznia 1911 r. właściciel z dumą informował, że udało mu się zaangażować do pracy w kinie „Pana Antoniusza”, którego opisywał jako mistrza improwizacji, dramaturga i znakomitego recytatora. Miał on się również zajmować omawianiem wyświetlanych obrazów⁸⁸. „Gute Musik und Rezitation” – m.in. takim hasłem reklamowano w lutym 1911 r. „Union-Theater”⁸⁹. Natomiast latem wychwalano znakomity głos nowej recytatorki panny Betty Müller⁹⁰, a także występującego razem z nią pana Adama, który był odpowiedzialny za oprawę muzyczną⁹¹. W jednym z artykułów reklamowano ich jako „wybitnych”⁹².

25 listopada 1911 r. kino zostało zamknięte na kilka dni w związku z zaplanowaną rozbudową. Po jej zakończeniu „Union-Theater” miał posiadać 500 miejsc dla widzów, a także umieszczony w osobnym pomieszczeniu bufet, gdzie serwowano napoje bezalkoholowe oraz przekąski⁹³. Premierowy pokaz w wyremontowanej sali odbył się 29 listopada, kiedy można było obejrzeć dramat *Enterbte des Glücks* (Wydziedziczone szczęście) oraz *Aus dem Tagebuche einer Prinzessin* (Z pamiętnika księżniczki)⁹⁴. Kolejną nowością było zaangażowanie do pracy przybyłego ze stolicy Niemiec (z Pariser Lichtspielhaus Berlin) aktora i recytatora Willego Junga, który przy wsparciu wspomnianej już panny B. Müller, miał nadawać wyświetlanym filmom szczególnego uroku⁹⁵. Samo kino zaczęło zaś anonsować jako najstarsze i najlepsze w okolicy⁹⁶. Natomiast

⁸⁶ Przykładowo: *Union-Theater Bismarckhalle-Badehaus* [...], LT, nr 296 z 18 XII 1910; *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 13 z 15 I 1911; *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 17 z 20 I 1911; *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 53 z 3 III 1911.

⁸⁷ *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 158 z 8 VII 1911; *Union-Theater Bismarckhalle-Badehaus* [...], LT, nr 194 z 19 VIII 1911.

⁸⁸ *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 6 z 7 I 1911; *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 9 z 11 I 1911.

⁸⁹ *Union-Theater Bismarckhalle, Badehaus* [...], LT, nr 50 z 28 II 1911.

⁹⁰ *Union-Theater Das neue Programm* [...], LT, nr 155 z 5 VII 1911.

⁹¹ *Union-Theater. Ab 15. Juli* [...], LT, nr 164 z 15 VII 1911.

⁹² *Aus Stadt und Provinz. Union=Theater (Bismarckhalle=Badehaus)*, LT, nr 155 z 5 VII 1911.

⁹³ *Union-Theater Bismarckhalle-Badehaus* [...], LT, nr 277 z 25 XI 1911.

⁹⁴ *Union-Theater Bismarckstraße 4* [...], LT, nr 280 z 29 XI 1911.

⁹⁵ *Aus Stadt und Provinz. Das Uniontheater*, LT, nr 281 z 30 XI 1911; *Union-Theater Bismarckhalle – Badehaus* [...], LT, nr 282 z 1 XII 1911. Nie wiadomo, jak długo wspomniany aktor uświetniał pokazy filmowe w kinie, jednakże już wiosną 1912 r. ogłaszano, że w „Union-Theater” ponownie wykonywane są recytacje dialogów filmowych. Można więc założyć, że przez jakiś czas w iluzjonie ich nie było (zob.: *Union-Theater* [...], LT, nr 95 z 24 IV 1912.).

⁹⁶ *Union-Theater Altestes u. vornehmstes* [...], LT, nr 285 z 5 XII 1911; *Union-Theater. Altestes u. vornehmstes* [...], LT, nr 24 II 1912.

w styczniu 1913 r. chwalono się najnowszym osiągnięciem technologii kinowej, jakim był nowy srebrny ekran, który miał zapewniać jeszcze wyraźniejszą jakość wyświetlanych filmów⁹⁷. Aby usprawnić sprzedaż biletów oraz uniknąć długich kolejek przed seansami, w marcu wprowadzono przedsprzedaż biletów⁹⁸. Mniej więcej w tym czasie zaczyna też być ograniczana liczba poszczególnych obrazów w danym programie. Miejsce licznych, ale krótkich filmów (tzw. programy numerowe), zaczynają zastępować filmy kilkuaktowe.

Pod koniec sierpnia 1913 r. pod ogłoszeniami w prasie zaczyna podpisywać się Anton Grünh⁹⁹, który wydzierżawił kino od F. Schulza¹⁰⁰. Niestety, nie udało się ustalić, kiedy dokładnie doszło do przejęcia przez niego kina. Nowy zarządca zaczyna również reklamować je za pomocą skrótu – w prasie iluzjon pojawia się w tym czasie zazwyczaj jako „U.T. Badehaus”¹⁰¹. W ogłoszeniach lubił też podkreślać, iż choć zdobycie danego filmu kosztowało go sporo pracy i pieniędzy, to w żadnym wypadku nie zamierza podwyższać ceny biletów¹⁰². Z kolei w październiku ogłoszono, że kino pozyskało nowego recytatora Alfreda Königa, wcześniej zatrudnionego w teatrze miejskim w Magdeburgu¹⁰³. Oprócz tego goście mogli liczyć na muzykę graną na żywo na fortepianie¹⁰⁴. Natomiast pod koniec 1913 r. zapowiedziano, że w kinie można będzie usłyszeć nową recytatorkę¹⁰⁵. Jak się okazało, była to dobrze wszystkim znana panna B. Müller¹⁰⁶.

Niebawem kino zostało na powrót przejęte przez F. Schulza, który po jego gruntownym remoncie otworzył je ponownie w niedzielę 1 marca 1914 r. o godz. 15.00. Iluzjon miał posiadać nowoczesny projektor oraz najlepszej jakości ekran perłowy (*Perlatinowand*)¹⁰⁷. Legniczan zachęcał do odwiedzenia, gwarantując

⁹⁷ *Union-Theater! Das Neueste für Liegnitz* [...], LT, nr 1 z 1 I 1913.

⁹⁸ *Union-Theater. Von Dienstag, den 11.* [...], LT, nr 59 z 11 III 1913.

⁹⁹ *Union-Theater! Badehaus* [...], LT, nr 203 z 30 VIII 1913. Zob. także: *1914 Liegnitzer Adressbuch nebst einem Stadtplan in Farbenkruck sowie den Situationsplänen des Stadt* [...], Liegnitz [b.d.w], s. 64 (I. Abteilung). Pod późniejszymi anonsami w prasie pojawia się jednak „M. Grünh” – przykładowo: *U.T. Badehaus Programm* [...], LT, nr 210 z 7 IX 1913; *U.T. Badehaus. Schlager-Programm* [...], LT, nr 231 z 2 X 1913; *U.T. Badehaus. Neue Damen-Rezitation!* [...], LT, nr 1 z 1 I 1914.

¹⁰⁰ Pod ogłoszeniami związanymi z Badehaus nadal pojawia się nazwisko F. Schulza (zob.: *Badehaus=Säle! Dienstag, den 2. Sept.* [...], LT, nr 204 z 31 VIII 1913.). Zob. także: *1914 Liegnitzer Adressbuch...*, s. 9 (II. Abteilung).

¹⁰¹ Po raz pierwszy: *U.T. Badehaus: Badehaus* [...], LT, nr 206 z 3 IX 1913.

¹⁰² *Union-Theater Die Aufstehung* [...], LT, nr 205 z 2 IX 1913; *Premiere! Union-Theater-Badehaus* [...], LT, nr 238 z 10 X 1913;

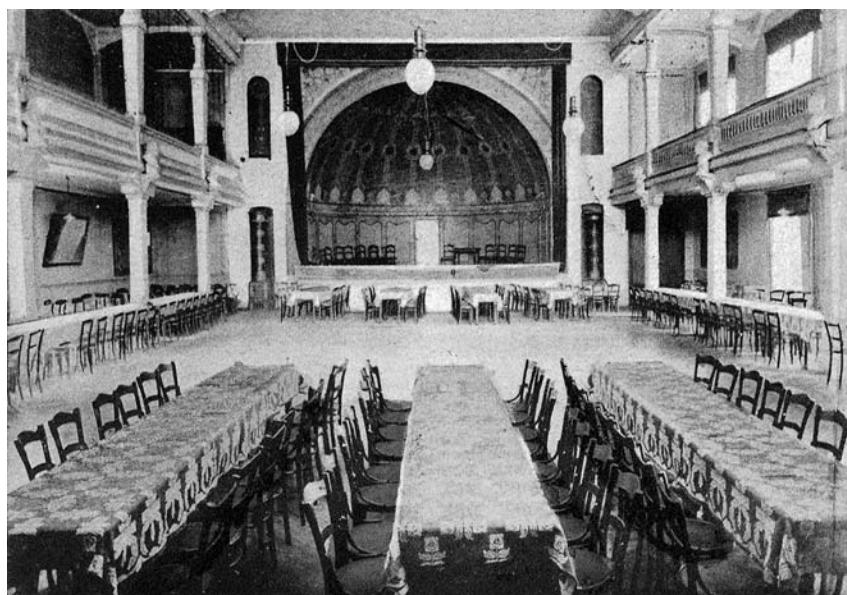
¹⁰³ *U.T. Badehaus. Großes Schlager-Programm* [...], LT, nr 232 z 3 X 1913.

¹⁰⁴ *U.T. Badehaus. Ab heute bis* [...], LT, nr 267 z 13 XI 1913.

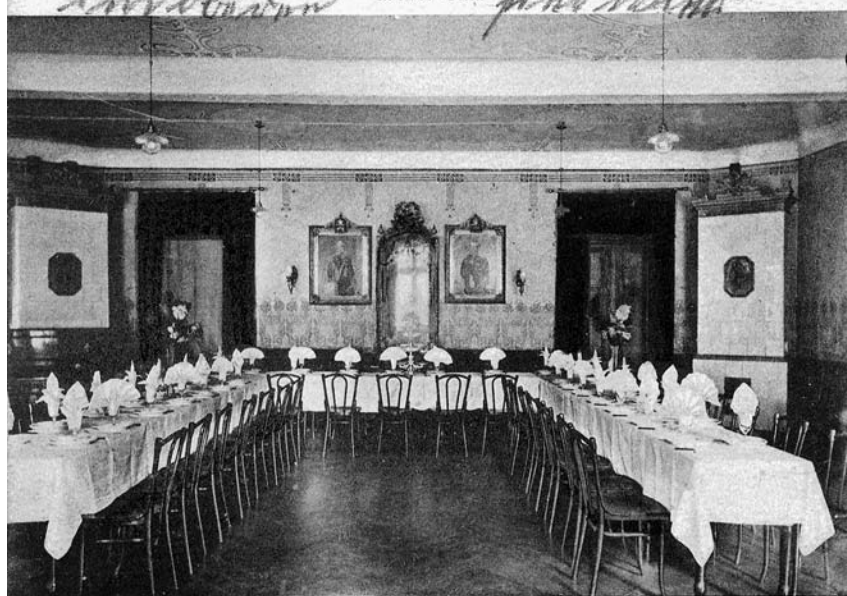
¹⁰⁵ *U.T. Badehaus. Ab heute* [...], LT, nr 304 z 30 XII 1913.

¹⁰⁶ *U.T. Badehaus. Ab heute!* [...], LT, nr 12 z 15 I 1914.

¹⁰⁷ *Union-Theater Badehaus* [...], LT, nr 51 z 1 III 1914.

Großer Saal

Kleiner Saal

Etablissement Badehaus - Säle u. Union-Theater
Bes. Franz Schulz, Liegnitz, Bismarckstr. 4

Badehaus i działające w nim kino „Union Theater” na karcie pocztowej z 1914 r. Zbiory Leszka Moszyńskiego (udostępnione przez Liegnitz.pl)

oprawę muzyczną oraz recytacje na najwyższym poziomie, a także oferował pokazy dla rodzin z dziećmi¹⁰⁸. Lokal posiadał też elektryczną wentylację¹⁰⁹. W ciągu dnia odbywały się trzy seanse (18.30, 20.30 i 22.15)¹¹⁰.

Metropol-Lichtspiele, Badehaus Lichtspiele

Do następnej zmiany organizacyjnej doszło już trzy miesiące później, kiedy kino przejął Max Zemke i przemianował je na „Metropol-Lichtspiele”. Iluzjon otworzył swoje podwoje w piątek 12 czerwca 1914 r. o godz. 17.00¹¹¹. W ofercie kinowej ujęto osobno pokazy dla młodzieży (familijne), które odbywały się w niedziele od godz. 15.00¹¹². Zemke dosyć szybko jednak zrezygnował z prowadzenia interesu, gdyż już we wrześniu 1914 r. pod ogłoszeniami „Metropol-Lichtspiele” podpisywał się F. Schulz¹¹³. Czy zmiana ta miała coś wspólnego z tym, że kilka tygodni wcześniej wybuchła I wojna światowa? Trudno powiedzieć. Aczkolwiek wraz z nadejściem czasów wojennych w programach zaczęły się pojawiać obrazy o charakterze patriotycznym, nawiązujące niejednokrotnie do trwającego ogólnoswiatowego konfliktu¹¹⁴.

Z dniem 29 stycznia 1915 r. dzierzawę kina przejęli Ewald Hermann i niejaki Meier (niestety, nie udało się ustalić jego imienia), zarządcy „Walhalla Theater”, którzy przekształcili „Badehaus-Lichtspiele” w filię swego kina. Dlatego bilety zakupione do „Walhalli” obowiązywały również w iluzjonie przy Bismarckstraße¹¹⁵, a w prasie reklamowano je wspólnie¹¹⁶. W nim także pojawiały się obrazy związane z trwającą wojną¹¹⁷. Po niespełna trzech miesiącach ogłoszono jednak, że

¹⁰⁸ *Union-Theater. Eröffnung Sonntag* [...], LT, nr 51 z 1 III 1914.

¹⁰⁹ *Neu eröffnet! Union-Theater Bismarckhalle: Badehaus* [...], LT, nr 52 z 3 III 1914.

¹¹⁰ *Union-Theater! Mittwoch und folgende Tage* [...], LT, nr 59 z 11 III 1914.

¹¹¹ *Bekanntmachung. Teile den geehrten* [...], LT, nr 134 z 11 VI 1914; *Metropol-Lichtspiele vorher Union-Theater* [...], LT, nr 135 z 12 VI 1914.

¹¹² *Metropol-Lichtspiele vorher Union-Theater* [...], LT, nr 159 z 10 VII 1914; *Metropol-Lichtspiele vorher Union-Theater* [...], LT, nr 166 z 18 VII 1914.

¹¹³ *Metropol-Lichtspiele Badehaus* [...], LT, nr 21 z 12 IX 1914. Ostatni anons prasowy z nazwiskiem M. Zemke odnalazłem pod koniec lipca 1914 r., dosłownie kilka dni przed wybuchem I wojny światowej, zob. *Metropol-Lichtspiele vorher* [...], LT, nr 172 z 25 VII 1914.

¹¹⁴ *Metropol-Lichtspiele. Badehaus-Bismarckhalle* [...], LT, nr 245 z 18 X 1914.

¹¹⁵ *Walhalla-Theater: Badehaus-Lichtspiele* [...], LT, nr 24 z 29 I 1915; *Badehaus Lichtspiele Fernsprecher 2035* [...], LT, nr 34 z 10 II 1915.

¹¹⁶ *Walhalla- u. Badehaus-Lichtspiele* [...], LT, nr 30 z 5 II 1915; *Walhalla und Badehaus Lichtspiele!* [...], LT, nr 42 z 19 II 1915.

¹¹⁷ *Walhalla-Theater und Zweigstelle: Badehaus-Lichtspiele* [...], LT, nr 40 z 17 II 1915.

25 kwietnia w Badehaus-Lichtspiele odbędzie się ostatni seans wystawiony przy współpracy z „Walhalla-Theater”¹¹⁸. Od 2 maja 1915 r. kierownictwo kina po raz kolejny objął F. Schulz, który ogłosił „pierwszorzędny program pełen przebojów”, składający się z czterech następujących filmów: trzyaktowy obraz *Was die Feldpost brachte* (*Co przyniosła poczta polowa*), komedie *Nächtlicher Alarm* (*Nocny alarm*) i *Verhext* (*Zaczarowany*), a także film przyrodniczy *Ueber den Arlberg* (*Nad Arlbergiem*). Zapowiadał też „program dodatkowy” oraz „wielką” projekcję dla dzieci¹¹⁹.

To zarazem pierwsza i ostatnia odnaleziona wzmianka o tym kolejnym już przedsięwzięciu właściciela Badehaus. Na najbliższe dwa lata kino znika ze szpalt „Liegnitzer Tageblatt” i, jak wszystko wskazuje, tę działalność wówczas zawieszono. Przemawia również za tym fakt, iż kino w tym miejscu nie zostało ujęte w książce adresowej z 1917 r.¹²⁰

Bismarckhallen Theater, Bismarckhallen Lichtspieltheater, Bismarck Lichtspiele

Pod koniec wiosny 1917 r. kino przy Bismarckstraße 4 zostało na nowo zagospodarowane. Tym razem przejął je Martin Golbs, właściciel innego legnickiego iluzjonu – „Monopol Theater”, znajdującego się na Kartuzach¹²¹. Zachwalał „przyjemnie chłodne pomieszczenia”, a także jedyny w Legnicy perłowy ekran (*Perlenwand*), „(...) na którym obrazy ukazują się w niesamowicie plastyczny sposób”¹²². W ogłoszeniu prasowym podano też, że „Zgodnie z powagą czasu, unikamy krzykliwej reklamy marketingowej”, co odnosiło się bezpośrednio do toczącego się od 1914 r. konfliktu wojennego¹²³.

Otwarcie nastąpiło 16 czerwca 1917 r. i jako pierwszy został wyświetlony ...*der Mensch in seinem Wahn* (...*Człowiek w swoim obłądnie*), nawiązujący do „znanego powiedzenia Goethego”¹²⁴. Kina należące do M. Golbsa były wówczas

¹¹⁸ *Badehaus-Lichtspiele. Sonntag, den 25.4* [...], LT, nr 96 z 25 IV 1915.

¹¹⁹ *Badehaus-Lichtspiele! Sonntag, den 2 Mai* [...], LT, nr 102 z 2 V 1915.

¹²⁰ *Adreßbuch der Stadt Liegnitz 1917 nebst einem Stadtplan* [...], Liegnitz [b.d.w.], s. 203 (II. Abteilung).

¹²¹ *Theater. Konzerte. Lichtspiele. Vorträge*, LT, nr 138 z 16 VI 1917 (1. Beilage).

¹²² *Neu-Eröffnung des Bismarckhallen-Theaters (Früher Union Theater* [...], LT, nr 137 z 15 VI 1917.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Bismarckhallen-Theater (Früher Union-Theater – Badehaus)* [...], LT, nr 138 z 16 VI 1917. Prawdopodobnie chodzi o ten fragment powieści *Cierpienia młodego Wertera*: „Więc takim jest los człowieka, że czuje się szczęśliwym, póki nie dojdzie do rozumu, a potem musi go stracić,

reklamowane jako „Monopol- und BismarckhallenTheater”¹²⁵. Ich programy składały się z trzech filmów, przy których pojawiały się coraz częściej nazwiska aktorów i aktorek, jak Anna Müller-Lincke (1869–1935)¹²⁶, Aud Egede Nissen (1893–1974)¹²⁷, Grete Weixler (1900–1921)¹²⁸, Ernst Reicher (1885–1936)¹²⁹, Erich Kaiser-Titz (1875–1928)¹³⁰ czy Viggo Larsen (1880–1957)¹³¹, a także reżyserów, jak np. Franz Hofer (1882–1945)¹³² i Ludwig Trautmann (1885–1957)¹³³. Tradycyjnie nie zapominano też o seansach rodzinnych¹³⁴. W lutym 1919 r. poinformowano, że seanse w kinie uatrakcyjnią recytacje autorstwa pani Betty Herrmann-Müller¹³⁵.

W listopadzie 1918 r. „Bismarckhallen-Theater” zostaje przejęty przez Artura Schwabe¹³⁶. Jak jednak wynika z umieszczanych w prasie ogłoszeń, nie wprowadził on jakichś większych innowacji do funkcjonowania iluzjonu¹³⁷. Ale to nie koniec zmian własnościowych, bo już w styczniu 1919 r. kinem zaczął zarządzać W. Ross. W premierowym repertuarze zaproponował cztery filmy: dramaty *To-desschauer! (Dreszcz śmierci!)* i *Dynamit-Explosion! (Eksplozja dynamitu!)* oraz komedie *Bobby als Amor (Bobby jako Amor)* i *Wacht am Stammtisch! (Uważaj przy stoliku dla stałych bywalców!)*. Kino było czynne w każdy piątek, sobotę i niedzielę. Wprawdzie zmieniono jego nazwę na „Bismarckhallen Lichtspieltheater”¹³⁸, jednak już w pierwszej połowie lutego powróciła jego poprzednia nazwa – „Bismarckhallen-Theater”, a przynajmniej tak reklamowano biznes

by na nowo pozyskać szczęście. Biedaku, jakże zazdrościsz ci twego obłądu i nieświadomości, w której żyjesz?”

¹²⁵ *Monopol- u. Bismarckhallen-Theater* [...], LT, nr 150 z 30 VI 1917; *Monopol- u. Bismarckhallentheater* [...], LT, nr 192 z 18 VIII 1917.

¹²⁶ *Monopol- u. Bismarckhallentheater. Diesen Sonnabend* [...], LT, nr 222 z 22 IX 1917.

¹²⁷ *Monopol- u. Bismarckhallentheater. Nur Sonnabend* [...], LT, nr 240 z 13 X 1917.

¹²⁸ *Monopol- und Bismarckhallentheater. Sonnabend und* [...], LT, nr 92 z 20 IV 1918.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Monopol- u. Bismarckhallentheater. Sonnabend und* [...], LT, nr 28 z 2 II 1918.

¹³¹ *Monopol- und Bismarckhallentheater. Sonnabend und Sonntag* [...], LT, nr 156 z 6 VII 1918.

¹³² *Monopol- u. Bismarckhallentheater. Sonnabend und* [...], LT, nr 293 z 15 XII 1917.

¹³³ *Monopol und Bismarckhallentheater. Sonnabend* [...], LT, nr 151 z 30 VI 1918.

¹³⁴ *Monopol- u. Bismarckhallentheater* [...], LT, nr 199 z 26 VIII 1917.

¹³⁵ *Monopol- und Bismarckhallentheater. Sonnabend und* [...], LT, nr 34 z 9 II 1918; *Monopol- und Bismarckhallentheater Sonnabend und* [...], LT, nr 40 z 16 II 1918.

¹³⁶ *Bismarckhallen-Theater. Nur Sonnabend und Sonntag* [...], LT, nr 281 z 30 XI 1918. W księdze adresowej z 1919 r. jako właściciel kina został jednak ujęty M. Golbs, zob. *Adreßbuch der Stadt Liegnitz 1919 mit einem Plan* [...], Liegnitz [b.d.w.], s. 221 (V. Abteilung).

¹³⁷ *Bismarckhallen-Theater! Nur Sonnabend* [...], LT, nr 287 z 7 XII 1918; *Bismarckhallen-Theater. Programm* [...], LT, nr 302 z 25 XII 1918; *Bismarckhallen-Theater. Nur Sonnabend* [...], LT, nr 9 z 11 I 1919.

¹³⁸ *Neu übernommen Lichtspieltheater Bismarck-Hallen* [...], LT, nr 20 z 24 I 1919.

na łamach „Liegnitzer Tageblatt”¹³⁹. Jeżeli chodzi o działalność, to najpierw wyświetlano filmy familijne (początek o 14.30 lub 15.00), a następnie prezentowano program dla dorosłych¹⁴⁰. Dostyc zagadkowo przedstawia się za to anons prasowy z marca 1919 r., kiedy wspólnie z „Carthäuser Lichtspiele” (wcześniej „Monopol Theater”) zapraszano na film *Frida* z 1914 r. w reżyserii V. Larsena¹⁴¹. Nie udało się jednak odnaleźć jakichkolwiek innych informacji o współpracy tych dwóch kin w tym czasie.

W lipcu 1919 r. właścicielem „Bismarckhallen-Theater” został Hans Rzepka¹⁴². Kino miało działać w soboty (seanse familijne 16.00–18.00, seanse dla dorosłych 18.00–22.00) i w niedziele (seanse familijne od 14.00, pozostałe, jak w soboty). Premierowo pokazano film detektywistyczny *Die Harvard-Prämie* (*Nagroda Harvarda*) i komedię *Es war nicht der Richtige* (*To nie był ten właściwy*)¹⁴³. To jednak nie koniec zmian, bo już we wrześniu Richard Elfmann, ówczesny właściciel „Kammer-Lichtspiele” oraz „Central-Lichtspiele” (dawny „Central Theater” przy Klosterstraße) ogłosił, że z powodu przedłużającego się remontu tego drugiego, zmuszony jest tymczasowo zagospodarować przestrzeń „Bismarckhallen Theater”, gdzie od 23 września 1919 r. były wyświetlane filmy, które pierwotnie miał zamiar prezentować w swoich iluzjonach. Za oprawę muzyczną miał odpowiadać zatrudniony w „Central-Lichtspiele” kapelmistrz Clemenz¹⁴⁴. Przez kilka następnych tygodni kino przy Bismarckstraße znajdowało się pod zarządem R. Elfmanna¹⁴⁵. Finalnie nowo wyremontowane „Central-Lichtspiele”, największe kino w Legnicy i jedno z największych na Dolnym Śląsku, rozpoczęło działalność 12 grudnia 1919 r.¹⁴⁶ Sam R. Elfmann i jego ludzie musieli wyprowadzić się z „Bismarckhallen Theater” trochę wcześniej, bo już 28 listopada 1919 r. Karl Lübeck i Adolf Schmidt podali, że są nowymi

¹³⁹ *Bismarckhallen-Theater. Spielplan für diesen [...]*, LT, nr 33 z 8 II 1919.

¹⁴⁰ *Bismarckhallen-Lichtspieltheater. Spielplan für [...]*, LT, nr 28 z 2 II 1919; *Bismarckhallen-Theater. Spielplan für diesen [...]*, LT, nr 34 z 9 II 1919.

¹⁴¹ *Carthäuser-Lichtspiele und Bismarckhallen-Theater [...]*, LT, nr 69 z 22 III 1919. „Carthäuser Lichtspiele” przy Gustav-Adolfstraße 28 zostało uruchomione w drugiej połowie listopada 1918 r. przez Otto Gottwalda, zob. *Zur gefl. Beachtung! Einem [...]*, LT, nr 274 z 22 XI 1918.

¹⁴² *Zur gefl. Beachtung. Einem hochverehrten [...]*, LT, nr 160 z 12 VII 1919.

¹⁴³ *Ibidem; Bismarckhallen-Theater! Wenn das [...]*, LT, nr 178 z 2 VIII 1919; *Bismarckhallen-Theater. Ab heute [...]*, LT, nr 208 z 6 IX 1919.

¹⁴⁴ *Achtung! Achtung! Bekanntmachung! a sich der Umbau [...]*, LT, nr 223 z 22 IX 1919.

¹⁴⁵ Początkowo informacja o tym pojawiała się w anonsach prasowych: *Bismarckhallen-Theater! Das neue Programm [...]*, LT, nr 225 z 26 IX 1919; *Bismarckhallen-Theater! Bringt in dem neuen Spielplan [...]*, LT, nr 232 z 4 X 1919.

¹⁴⁶ *Freitag 12. Dez., nachm. 3½ Uhr Neu-Eröffnung [...]*, LT, nr 290 z 12 XII 1919. Obszerna relacja prasowa: *Aus Stadt und Provinz. Wiedereröffnung der C.T.=Lichtspiele*, LT, nr 292 z 14 XII 1919.

właścicielami tego przedsięwzięcia. W zamieszczonym ogłoszeniu zapewniali o swych najszczerzych chęciach dogodzenia zarówno dorosłym, jak i młodym widzom (m.in. wysokiej jakości oprawa muzyczna, dobrze ogrzane pomieszczenia)¹⁴⁷. Iluzjon był czynny od piątku do poniedziałku, a każdy program rozpoczynał się blokiem familijnym. Ostatni seans wieczorny zaczynał się o 20.00. W pierwszym programie oferowano m.in. czteroaktowy dramat *Menschen, die das Glück verachten* (*Ludzie, którzy gardzą szczęściem!*) i komedię *Mißlungene List* (*Nieustanny podstęp*). Kino przemianowano na „Bismarck Lichtspiele”¹⁴⁸.

Od 1 lutego 1920 r. nowym zarządcą kina, które ponownie reklamowano jako „Bismarckhallen-Theater” został O. Wiedermann, przedstawiany jako dotychczasowy właściciel „Carthäuser Lichtspiele”¹⁴⁹. Jednocześnie zapewniano, iż dzięki zastosowanym „innowacjom technicznym” kino gwarantuje najwyższej jakości projekcje¹⁵⁰. Jednakże już kilkanaście dni później „Bismarckhallentheater” stał się jedną z dwóch części zjednoczenia kinowego (*Vereinigte Lichtspiele*), które uruchomili Theo Walla oraz jego wspólnik o nazwisku Ulbrich (drugim ich kinem było „Carthäuser Lichtspiele”). Przy Bismarckstraße rozpoczęto od wyświetlenia ośmioaktowego filmu *Die Reise um die Erde in 80 Tagen* (*Podróż dookoła świata w 80 dni*) na motywach słynnej powieści Juliusza Verne. Przedsiębiorcy za swój cel stawiali najwyższej klasy filmy oraz jak najlepsze warunki w trakcie seansu – sale miały być dokładnie sprzątane, ogrzewane, wentylowane oraz dezynfekowane pomiędzy poszczególnymi seansami¹⁵¹. Oba te iluzjony były regularnie reklamowane pod jednym szyldem na łamach prasy¹⁵². Jednakże pod koniec kwietnia 1920 r. jako właściciel (*inhaber*) tych kin zaczął podpisywać się Bruno Simon¹⁵³. Niebawem kino przy Bismarckstraße znika na dłuższy czas z kart lokalnego dziennika¹⁵⁴.

¹⁴⁷ *Den werten Einwohnern von Liegnitz zur Kenntnis* [...], LT, nr 278 z 28 XI 1919.

¹⁴⁸ *Bismarck-Lichtspiele Sonnabend* [...], LT, nr 274 z 23 XI 1919; ! *Bismarck-Lichtspiele! Bismarckstraße 4* [...], LT, nr 297 z 20 XII 1919; *Bismarck-Licht-Spiele Bismarckstraße 4* [...], LT, nr 15 z 18 I 1920.

¹⁴⁹ *Bismarckhallen-Theater! Bismarckstraße 4* [...], LT, nr 27 z 1 II 1920.

¹⁵⁰ *Bismarckhallen-Theater. Sonnabend – Sonntag – Montag* [...], LT, nr 33 z 8 II 1920.

¹⁵¹ *Vereinigte Lichtspiele Carthäuser-Lichtspiele Bismarckhallentheater* [...], LT, nr 38 z 14 II 1920.

¹⁵² Np. *Carthäuser Lichtspiele Gustav-Adolfstraße 28, und Bismarckhallen-Theater* [...], LT, nr 50 z 28 II 1920; *Carthäuser Lichtspiele Gustav-Adolfstraße 28 Bismarckhallen-Theater* [...], LT, nr 75 z 28 III 1920.

¹⁵³ *Karthäuser Lichtspiele Bismarckhallen-Theater* [...], LT, nr 97 z 25 IV 1920; *Carthäuser-Lichtspiele Gustav-Adolfstraße 28 Bismarckhallentheater* [...], LT, nr 103 z 2 V 1920.

¹⁵⁴ Ostatnia odnaleziona wzmianka: *Carthäuser-Lichtspiele u. Bismarckhallen-Kino* [...], LT, nr 112 z 13 V 1920.

Bismarck-Lichtspiele.
 Spielplan v. Freitag, d. 1. bis Montag, d. 4. April:

**Die Lebende
 Brücke**

**Großes
 Zirkus-Sensations-
 Drama**

Die Jüdin von Toledo
 nach dem Drama von Grillparzer. 5 Akte.

Die Giftmischerin
 Detektivdrama. 5 Akte. In der Hauptrolle:
Emmy Flemmich, Neue Wiener Bühne.

Der Länge des Programms wegen wird um zeitigen
 Besuch der Abendvorführung gebeten.

Jedno z ostatnich ogłoszeń prasowych „Bismarck Lichtspiele” opublikowane 2 kwietnia 1921 r. Zbiory Archiwum Państwowego we Wrocławiu Oddział w Legnicy

Kolejne informacje o kinie pojawiają się w dopiero w roku następnym, gdy 19 lutego 1921 r. M. Hoder uruchamia „stare, znane” „Bismarck Lichtspiele”, gdzie w programie otwarcia znalazł się m.in. film *Die Tragödie an d. Goldküste* (*Tragedia na Złotym Wybrzeżu*), określany jako „amerykański dramat z Dzikiego Zachodu”¹⁵⁵. Właściciel zachęcał do odwiedzin, pisząc o niskich cenach, dobrej muzyce oraz oferując projekcje dla dzieci. Kino istniało przynajmniej do połowy kwietnia, bo wtedy ukazuje się ostatnie odnalezione ogłoszenie prasowe¹⁵⁶. Prawdopodobnie był to koniec tego rodzaju działalności w tym miejscu.

¹⁵⁵ Zur Beachtung. Am Sonnabend, 19 Febr. [...], LT, nr 42 z 19 II 1921.

¹⁵⁶ Bismarck-Lichtspiele. Das in der [...], LT, nr 87 z 15 IV 1921.

Zakończenie

Funkcjonujące przez kilkanaście lat pod różnymi nazwami kino w dawnym zakładzie Badehaus, to jedno z najważniejszych miejsc na mapie przedwojennych dziejów legnickich iluzjonów. Jego znaczenie, zwłaszcza w okresie przed I wojną światową, dla krzewienia i promocji kinematografii, było wówczas nie do przecenienia. Miejsce to, już wcześniej słusznie uznawane za jedną z ości kultury (i rozrywki) w mieście, tylko potwierdziło tę opinię. Pomimo niemałej konkurencji, kino przy Bismarckstraße 4 cieszyło się dużym powodzeniem wśród ówczesnych legniczan.

Z drugiej strony zmiany zachodzące na przestrzeni kolejnych lat w samym kinie (remonty, nowe rozwiązania techniczne) oraz w oferowanym repertuarze dobrze dokumentują ewolucję zachodzącą w całym przemyśle filmowym oraz w proponowanych obrazach kinematograficznych.

Abstract

From Lichtbild Theater to Bismarck-Lichtspiele. Cinema in the former Badehaus bathing establishment (1907–1921)

The article presents the history of one of a dozen or so picture houses that operated in the pre-war Legnica. The cinema located at what was then Bismarckstraße 4 was one of the most important places of its kind in the city, and for a time it could even be considered one of the leading cinemas. The place is also symbolic, as it was the location of the city's first film screening in 1896. Throughout more than a dozen years of its operation, it has undergone many transformations, both in terms of its decor, technical equipment, as well as name and owner changes. The first stationary cinema was opened here on 26 October 1907, under the name Lichtbild Theater. It later operated as Union Theater, Metropol-Lichtspiele, Badehaus Lichtspiele, Bismarckhallen Theater and Bismarck Lichtspiele. The repertoire underwent changes as well, and various subsections of the text attempt to outline its evolution.